

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ İNKLÜZİV MƏDƏNİYYƏTİN FORMALASDIRILMASININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevda Aydın qızı Xaspoladova

ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı

sevdaxaspoladova61@mail.ru

ORCID: 0009-0003-2476-0119

Məhəbubə İbrahim qızı Ələkbərova

ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı

elekberovamahbuba@gmail.com

Orcid : 0009-0009-3946-7488

Təranə Şəmsi qızı Əliyeva

ADU-nun Pedaqogika kafedrasının baş müəllimi, Azərbaycan, Bakı

Tarana.aliyevaa@mail.ru

Основные особенности формирования инклюзивной культуры в общеобразовательных школах

Махбуба Алекберова

Севда Хасполодова

Тарана Алиева

Резюме: В статье рассматриваются основные особенности формирования инклюзивной культуры в общеобразовательных школах.

Под инклюзивной культурой понимается ценность, основанная на принципах уважения и справедливости, которой могут обладать все, независимо от языка, религии, культуры, пола, различных способностей, возраста и т.д.

В статье особое внимание уделяется правильному определению путей и основных характеристик формирования инклюзивной культуры, именно в этом контексте в общеобразовательных школах.

По мнению авторов, наибольшим препятствием для инклюзивного образования чаще всего является негативное отношение. Они считают, что дети не сразу привыкают видеть рядом с собой детей, которые выглядят и ведут себя иначе, поэтому отношение к детям с особыми образовательными потребностями в образовательной среде должно измениться, существующие барьеры должны быть устранены, а у всех должна формироваться инклюзивная культура.

В статье также определяются основные характеристики инклюзивной культуры, реализуемой в образовательных учреждениях.

Abstract. The article discusses the main features of forming an inclusive culture in general education schools. Inclusive culture refers to a value based on principles of respect and fairness that everyone can possess, regardless of differences in language, religion, culture, gender, diverse abilities, age, etc. The article particularly focuses on correctly identifying the ways and main features of forming an inclusive culture in general education schools from this perspective. According to the authors, the biggest obstacle to inclusive education is usually a negative attitude. They believe that children do not quickly get used to seeing children who look and behave differently from them, so attitudes towards children with special educational needs in the educational environment must change, existing barriers must be removed, and an inclusive culture must be formed among everyone. The article also identifies the main characteristics of the inclusive culture implemented in educational institutions.

Açar sözlər: inklüziv mədəniyyət, xüsusi istedad, intellektual qüsurlu uşaqlar, fiziki imkanları məhdud, humanist münasibət

Ключевые слова: инклюзивная культура, особый талант, дети с умственной отсталостью, с ограниченными физическими возможностями, гуманистическое отношение

Keywords: inclusive culture, special talent, children with intellectual disabilities, physically limited, humanistic attitude

Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərində sağlam uşaqlarla yanaşı sağlamlığında məhdudiyyət olan, həmçinin xüsusi istedadla malik olan uşaqlar da təhsil alırlar.

Məhz bu baxımdan məktəblərdə inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması aspektlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

Xüsusi təhsilin hüquqi əsasları və inkişaf yolları ölkənin Əsas Qanunu – Konstitusiya, “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (Xüsusi təhsil) haqqında qanun”u, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin xüsusi təhsilə dair təkcə 2002-ci ildə qəbul edilmiş 8 adda qərarları və xüsusi təhsilin 2000-2009-cu illəri nəzərdə tutan inkişaf planı ilə tənzimlənir (2, s. 3).

Hazırda dünya təhsil sistemində inklüziv təhsil diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərdəndir, bu baxımdan da bir sıra ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da bütün uşaqlar sosial, etnik, psixofiziki, davranış və s. xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq təhsil prosesinə cəlb olunmuşdur və bütün tədris müəssisələrində onlarla məqsədyönlü iş aparılır.

Bunlar:

-Xüsusi istedadla malik olan uşaqlar;

- Sağlamlığında problemi olan uşaqlar;
- Psixofiziki inkişafında problemi olan uşaqlar;
- Milli azlıqları təmsil edən uşaqlar;
- Davranış pozuntuları olan uşaqlar və s.

Bu gün Azərbaycanının bütün ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlər sisteminin formalaşdırılması ilə yanaşı onların sağlamlıqlarının təmin olunması da prioritetlərdən biri hesab olunur.

Məlum olduğu kimi bu gün ümumtəhsil məktəblərində sağlam uşaqlarla yanaşı fiziki qüsurlu uşaqlar da təhsil alırlar.

Məhz bu baxımdan məktəblərdə inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması yollarının düzgün müəyyənləşdirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

Bu gün cəmiyyətimiz sağlamlığında məhdudiyyət və intellektual qüsurlu uşaqlara qarşı daha humanist münasibət göstərir və onlara "xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar" kimi yanaşır.

Sağlamlığında məhdudiyyət olan uşaqlar xüsusi təhsil ehtiyacları nəzərə alan, əlilliyi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə eyni ümumtəhsil müəssisələrində təhsil alırlar.

Inklüziv uşaqlar, adətən yaşayış yerinə yaxın olan məktəblərdə təhsil alırlar.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, hər il bu uşaqların sayı artır və cəmiyyətin tələblərinə cavab vermək üçün inklüziv təhsil mədəniyyətini qorumaq, inklüziv təcrübə tətbiq etmək lazımdır.

Müəllimlər geniş yayılmış inklüziv təhsilin tətbiqini müdafiə etməlidirlər, çünki təcrübə göstərir ki, xüsusi ehtiyacı olan uşaqlar tez-tez məktəb həyatından təcrid olunurlar.

Müəllimlər digər şagirdlərə bəzi şagirdlərin danışa bilməmələrinin, fərqli davranmalarının və s. səbəblərini izah etməlidirlər ki, şagirdlər bir-biri ilə necə davranmaq lazım olduğunu bilsinlər.

Bu istiqamətdə valideynlərlə də mütəmadi olaraq təbliğat və təşviqat xarakterli iş aparılmalıdır. **“Valideynlər, sapma və ya digər xüsusi ehtiyacları olan uşaqların normal siniflərə daxil olması halında "standartların azaldılması" barədə də çox narahat ola bilirlər. Müəllimlər şagirdlər, onların valideynləri və əlbəttə ki, digər müəllimlər arasında münasibətlərin yaxşılaşmağa doğru dəyişməsində bələdçi rolunu oynamalıdırlar.”** (2, s.21)

Inklüziv təhsilə ən böyük maneə adətən mənfi münasibətdir. Uşaqlar yanlarında fərqli görünən və fərqli davranan uşaqları görməyə tez bir müddətdə alışmırlar.

Odur ki, hal-hazırda cəmiyyət inklüzivlik problemlərinə üz tutur, çünki inklüzivliyin inkişafı ilə əlaqəli bütün proseslər ictimai münasibətlərin

humanistləşdirilməsi şəraitində başlayan müsbət dəyişikliklərlə əlaqədardır. İnklyüziv təhsilin və inklyüziv mədəniyyətin inkişafı üçün ilk növbədə siyasi və qanunvericilik əsasları lazımdır.

İnklyüzivlik sözün geniş mənasında yalnız təhsil sahəsini deyil, həm də cəmiyyət münasibətlərinin bütün spektrini əhatə edir: əmək, ünsiyyət və s.

Odur ki, bütün ictimai sferalarda əlçatan və mobil şərait yaradılmalı, ətraf mühit və ictimai şüur səviyyəsində olan baryerlər aradan qaldırılmalıdır.

Ümumtəhsil məktəblərində fiziki imkanları məhdud olan uşaqların təlim-tərbiyəsi, təhsili və onlarda inklyüziv mədəniyyətin formalaşdırılması üçün nümunəvi modelin olması vacibdir.

Bunun üçün inklyüziv təhsilin beynəlxalq mühitdəki mövqeyini nəzərdən keçirib öyrənmək lazım gəlir.

İnklyüziv təhsil sisteminə cəlb olunmuş mütəxəssis bir sıra peşə keyfiyyətlərinə malik olmalıdır.

Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

-pedaqoji müşahidəçilik (uşağın ehtiyaclarını və bu ehtiyacların həyata keçirilməsinə maneçilik törədən amillərin aradan qaldırılması);

pedaqoji nikbinlik (uşağın güclü müsbət tərəflərini görmək və onlara arxalanmaq bacarığı);

pedaqoji məsuliyyət (uşağın fərdiliyini duymaq və onun inkişafı üçün şərait yaratmaq bacarığı);

pedaqoji inadkarlıq (müxtəlif situasiyalarda uşağın maraqlarını müəyyənəldirərək müdafiə etmək bacarığı) və s. kimi bacarıqlardır **(2, s. 5)**.

Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqoji prosesdə pedaqoji müşahidəçilik ən zəruri amillərdən sayılır.

Unutmaq olmaz ki, təlim-tərbiyənin üsulları içərisində müşahidə üsulu ən aparıcı üsullardan hesab olunur.

Təlim-tərbiyənin prinsiplərinə də istinad edilməsi inklyüziv təhsilin inkişafını təmin edən amillərdən sayılır.

Bu keyfiyyətlərə malik olan insanlarda inklyüziv mədəniyyətin lazımi səviyyədə olduğu qənaətinə gəlmək olar.

Fiziki qüsurları olan məktəblilərlə örnək xarakterli ünsiyyət qurmaq, onlarla qarşılıqlı münasibətdə olmaq bu gün çox zəruri hesab olunur.

Çünki fiziki qüsurları olan uşaqların buna ehtiyacları var.

Onların hər biri öz həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaq üçün maraqlıdırlar.

Xüsusilə, pedaqoji işçilərin fiziki qüsurlu uşaqlarla ünsiyyət qurmaları onları çox sevindirir.

Onlar belə ünsiyyətdən qürur duyurlar.

Ümumtəhsil məktəbində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətlərindən biri müasir cəmiyyətdəki inklüzivliyi olan insanların cəmiyyətə cəlb oluna bilməsi prosesidir.

Saglamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların inklüziv təhsilində əsas üstünlüyü həmyaşdları ilə birlikdə ümumi və sosial təhsil almasıdır.

Müasir dövrdə inklüziv təhsil təhsil ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil müəssisəsində adi həmyaşdları olan mühitə daxil olmasını, qabiliyyət və imkanlarını nəzərə alaraq adaptasiya olunmuş, yaxud fərdi təhsil proqramları üzrə təhsili təmin edən xüsusi təşkil olunmuş təhsil prosesidir.

Inklüziv təhsilin əsas keyfiyyət göstəricisi uğurlu sosiallaşma mədəniyyətinə nail olmaq, bütün uşaqların, o cümlədən sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların təhsil və sosial təcrübəsinin inkişafıdır.

Hal-hazırda ümumtəhsil məktəblərində inklüziv təhsilin təşkili ilə bağlı bir sıra qanun layihələrin hazırlanmışdır.

Bu qanun layihələri təhsilin təşkili və sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların ümumtəhsil məktəbində təhsili üçün münbit şərait yaratmışdır.

Tədris müəssisələrində təhsil məsələləri, maddi-texniki və digər problemlərin həlli ilə yanaşı, inklüziv mədəniyyətin formalaşması probleminə də diqqət yetirmək çox vacibdir. (3, s.48)

Inklüziv mədəniyyətin düzgün formalaşdırılması məktəbdə hər kəsin hamı ilə mehribanlıqla, səmimiyyətlə davranmasına şərait yaratmış olar.

Bu prinsiplər üzərində işini qurmuş təhsil ocaqlarında şagirdlər və müəllimlər bir-birlərinə hörmətlə yanaşar, bir- biri ilə xoş rəftar edər. Inklüziv mədəniyyətə üstünlük verən müəllimlər bütün təhsilalanlara eyni dərəcədə yanaşar. Belə olduqda məktəbdə təhsil alan bütün inklüziv şagirdlərindən yüksək nəticələr gözləmək olar.

Belə vəziyyətdə, həmçinin inklüziv məktəblərdə bütün pedaqoji heyət, şagirdlər, eləcə də valideynlər integrasiya prosesinə asanlıqla qoşulurlar, şagirdlərin uğurlarını onlarla bölüşürlər, müəllimlər bütün şagirdlərin öyrənmə maneələrini aradan qaldırmağa çalışırlar, şagirdlər arasındakı fərqlər, müxtəlifliklər dəstəklənir.

Inklüziv mədəniyyətin bütün komponentləri məktəbin fəaliyyəti, təcrübəsi, performansı və sağlamlıq məhdudiyyəti olan şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına yönəlmişdir.

Inklüziv mədəniyyət düzgün formalaşdırıldıqda əlilliyi olan şagirdlər də bilik və bacarıqları, meyl və maraqları inkişaf etmiş şəxslər kimi qəbul olunurlar.

Bunun üçün ilk növbədə təhsil prosesinin bütün iştirakçıları tərəfindən inklüzivliyin əsas prinsiplərinin diqqətdə saxlanması çox vacibdir.

Inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının reallaşdırılması üçün texnoloji ardıcılığa diqqət yetirmək lazımdır.

Həmin texnoloji ardıcılığı aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

-İnlüziv mədəniyyətə dair biliyin əldə edilməsi;

– Dəyər münasibətlərinin formalaşdırılması;

– Birgə əməkdaşlıq təcrübəsinin əldə edilməsi;

- Mövcud reallığa müsbət münasibətin ifadə olunması.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu texnoloji ardıcılığı həm xəstə, həm də sağlam uşaqlara şamil etmək olar.

Inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasına dair bilik əldə etmək, dəyər münasibətini formalaşdırmaq üçün müəhazirələr, söhbətlər, disputlar, müzakirələr, diskussiyalar, şagird konfransları, görüşlər, ekskursiyalar, sinif saatları və s. keçirilə bilər.

Bu cür tədbirlərin məqsədi bütün şagirdlərin diqqətini əlil insanların problemlərinə cəlb etmək, şagirdlərin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini inkişaf etdirməkdən ibarət olmalıdır.

Bu tədbirlər vəitəsi ilə bütün uşaqlara əlilliyi olan insanların çox güclü iradəyə və mənəvi zənginliyə, həyatın bir çox sahələrində yüksək nəticələr əldə edə bilmək qabiliyyətinə malik olduğunu göstərmək lazımdır.

Adi uşaqları inklüziv mədəniyyətlə tanış etmək, onlarda dəyər münasibətlərini inkişaf etdirmək çox vacibdir, çünki əks təqdirdə onları onlara bənzəməyən uşaqlarla qarşılaşdırdıqda neqativ situasiyalar baş verə bilər.

Bu prosesin uğurla həyata keçirilməsində "adi" və əlil uşaqları birgə fəaliyyətə, birgə məktəb tədbirlərinə hazırlamaq və onun keçirilməsinə cəlb etmək faydalı ola bilər.

Birgə fəaliyyət təcrübəsi inklüziv uşaqların uğurlu təhsili üçün güclü sosial vasitədir.

Birgə əməkdaşlıq uşaqlara təkcə "adi" uşaqlara deyil, həm də əlilliyi olan uşaqlara inkişaf etməyə kömək edir.

Şagirdlər arasında inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılması ilə bağlı digər məktəblərin təcrübəsini öyrənmək və onlardan faydalanmaq da müsbət nəticə verir. Belə təcrübələrin sırasına birlikdə hazırlanmış layihələri, sosial aksiyaları, könüllü tədbirlərin təşkilini və s. aid etmək olar.

Sosial əməkdaşlıq zamanı, həm adi, həm də inklüziv uşaqlar sosial səriştə, həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaq bacarığı, birgə problem həll etmə bacarığı, müstəqil olmaq, özünə nəzarət etmək kimi zəruri bacarıqları qazanırlar.

Sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqların adi uşaqlarla fəal şəkildə əməkdaşlıq etməsi, ətraf aləmlə onların sıx təmasının qurulmasına, onların dünyagörüşünün inkişaf etdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Bu isə "xüsusi" və "adi" uşaqları gələcək həyatlarında qarşılıqlı əlaqə qurmağa və istənilən fəaliyyətə birgə qoşulmağa əhəmiyyətli olacaqdır.

Təbii ki, burada müəllim və valideynlərin də birgə əməkdaşlığı və uşaqlara dəstəyi əhəmiyyətli rol oynayır. (5,54)

Müəllim və valideynlərin təhsil imkanlarından, zehni və fiziki sağlamlıq vəziyyətindən və davranış xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq xüsusi uşağa dəstək olmağa daim hazır olmalıdırlar.

Sağlamlığında məhdudiyyəti olan uşaqlarla işləyən müəllim fəaliyyətini yüksək və peşəkar səviyyədə tənzimləməyə, qeyri-adi vəziyyətlərdə özünü ələ almağa, vəziyyətə uyğun şəkildə tez və inamla hərəkət etməyə və qərar verməyə sahib olmalıdır. Fikrimizi başqa cür ifadə etsək, müəllim vəziyyətindən və əhvali-ruhiyyəsiindən asılı olmayaraq bütün mənfi emosiyaların öhdəsindən gəlməyi, özünə sahib olmaq bacarığına, mürəkkəb vəziyyətlərə uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Müəllimin özünü idarə edə bilməsi, uşaqlar arasında emosional sabitliyi, müəllim və valideyn arasındakı münasibətlərdə ziddiyyətli (əgər mövcudursa) məqamların qarşısını almağa imkan yaradır.

Bundan başqa bütün bu amillər, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bir uşağın psixoloji vəziyyətini tənzimləmək, onu həyəcan və stressdən qorumaq üçün bir əsasdır və inklüziv siniflərdə təhsil prosesinin düzgün təşkili üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Inklüziv şagirdlərlə çalışan müəllim uşaqlarda inklüziv mədəniyyəti formalaşdırmaq üçün aşağıdakı bacarıqlara malik olmalıdır:

-Digər mütəxəssislərlə birlikdə inklüziv uşağın fərdi inkişafı üçün uyğun proqram tərtib etmək ;

- İslah və inkişaf işlərini reallaşdırmağa imkan verən xüsusi texnikalara və yanaşma tərzinə malik olmaq;

-Uşağın inkişaf dinamikasını izləmək və əvvəlki vəziyyətlə müqayisə etmək;

-Uşaq komandasında, lüzum yaranan vəziyyətlərdə inklüziv uşağı qoruya bilmək;

- Uşaqlara psixoloji və pedaqoji dəstək vermək;

-Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini və yaş xüsusiyyətlərini daim nəzarətdə və diqqətdə saxlamaq;

- Psixoloqla birlikdə uşağın fərdi xüsusiyyətlərinin monitorinqini həyata keçirmək;

-İnklüziv uşaqların fərdi və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq fərdi inkişaf proqramlarını inkişaf etdirmək və həyata keçirməsinə nail olmaq.

Ümumtəhsil məktəbində inklüziv mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

-İnklüziv uşaqların qatıldığı mühitdə ədalətlik prinsipinə əməl olunmalıdır;

-İnklüziv mühitdə hər şagirdin fərdi ehtiyacları nəzərə alınaraq, qruplar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir;

-İnklüziv mühitdə heç bir zorakılıq və təqibələrə yol verilməməli, onlara qarşı yüksək tolerantlıq tətbiq olunmalıdır;

-Məktəb mühitində inklüziv uşaqların psixoloji hərəkətlərinə tolerant yanaşma və dinləmə mədəniyyəti gözlənilməlidir;

-Xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərlə onların meyl, maraq, qabiliyyət və imkanlarına uyğun tədris metodlarından istifadə olunmalıdır;

-Universal Design for Learning (UDL) yanaşmasından istifadə olunaraq, müxtəlif öyrənmə üsulları, materialların ayrı-ayrı təqdimat forması -şəkil, səs, yazı, praktiki fəaliyyətlər və s. qiymətləndirmə üsulları ilə hər bir şagirdin təhsil ehtiyacları təmin edilməlidir;

-Təhsil işçilərinin davamlı peşə inkişafını artırmaq məqsədi ilə inklüziv tədrisin səmərəli qurulması üçün bu sahədə fəaliyyət göstərən müəllimlər üçün əlavə təlimlər, seminarlar, məsləhət və təcrübə mübadilələri təşkil olunmalıdır;

-Xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin göstəriciləri, təlim nəticələri davamlı şəkildə izlənilməli və ehtiyacları görə korreksiya edilməlidir;

-Xüsusi təhsil ehtiyacı olan uşaqların qiymətləndirilməsi prosesində, onların müxtəlif bacarıq səviyyələri, qabiliyyət və istedadları nəzərə alınmalı, qrup işlərində və fərdi işlərdə ədalətli qiymətləndirmə mexanizmləri tətbiq olunmalıdır;

-Təhsil müəssisələrində texnoloji vasitələr və maddi dəstək inklüziv uşaqların ehtiyaclarına uyğun bölüşdürülməlidir;

-İnklüziv təhsildə multikultural dəyərlər, yəni müxtəlif dillər, mədəniyyətlər və dinlər hörmətlə qarşılanmalı, inklüziv təhsilin məzmunu və fəaliyyətlər bu müxtəlifliyi əks etdirməlidir;

Məktəb, ailə və ictimaiyyətin sıx əlaqəsi qurulmalı, xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərin potensialının aşkarlanması və dəstəklənməsi istiqamətində birgə fəaliyyət göstərilməlidir;

-Məktəb rəhbərliyi tərəfindən inklüziv siyasət dəstəklənməli və onun davamlı inkişafına önəm verilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2004

2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Korreksion pedaqogikanın müasir məsələləri. Bakı, Mütərcim, 2012
3. “Təhsil Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2010
4. Həsənlı O.Q., Camalov K.H. Naxçıvan Muxtar Respublikasında istedadlı uşaqların inkişafı. Naxçıvan, Əcəmi, 2014
5. Sadıqov F.B. Korreksiya pedaqogikası. Bakı, Maarif, 2018